

*Уляна Хархаліс, викладач кафедри філософії
Ужгородського національного університету*

СВІТОГЛЯДНА МОДЕЛЬ НАРОДНОЇ ОБРЯДОВОСТІ ТА ЇЇ ПРОЯВ У МЕНТАЛЬНОМУ (НА ПРИКЛАДІ ЗАКАРПАТТЯ)

У статті розглядаються характерні риси закарпатської ментальності, серед яких можна назвати: певний консерватизм, відсутність радикалізму як у думках, так і в діях; національна толерантність; відносна політична пасивність; релігійна терпимість тощо.

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень і публікацій. Культура нації твориться протягом дуже довгого часу: починаючи з прообразів етнічної міфології і закінчуючи сучасною поетичною творчістю. Світовідчуття прадавніх українців органічно увійшло в ментальність їхніх нащадків.

Є щось таємниче у тому, що отримало у літературі назву “менталітет”, те, що повністю не висловлене, не сформульоване, не усвідомлене, але існує і визначає ставлення людини до світу. Воно існує на рівні “взірців поведінки”, взірців “вибору”, окремих оцінок і переваг, які підхоплюються іншими людьми і непомітно формують їх свідомість. Це немов би якась традиція, яка подібно до могутнього потоку захоплює людей і непомітно змушує їх робити і говорити те, що роблять і говорять інші, створюючи при цьому ілюзію природності і безумовності власної поведінки. Тобто, менталітет – це шар людської свідомості, який не усвідомлений повністю, потаємний від самих його носіїв, або, по іншому, соціально-культурний автоматизм поведінки.

Ментальність народжується з природних даних і соціально зумовлених компонентів і розкриває картину світу, яка закріплює єдність культурної традиції певної спільноти. Ментальність як одна з форм адаптивної поведінки формується в глибинах підсвідомості, доводиться до ступеня автоматизму і реалізується людиною майже механічно і нерелекторно. Ті чи інші типи ментальності можуть бути властиві певній культурній добі або соціальній групі як специфічний тип емоційної реакції на навколишній світ. Картина світу, закарбована у ментальності, – стійке утворення, що змінюється дуже повільно.

Генезис ментальності культурної системи, що виникає, наприклад, на певній території, передбачає появу факторів локалізації групи людей

на цій території та стимуляції їхньої колективної взаємодії, накопичення досвіду спільної життєдіяльності, акумуляцію цього досвіду в ціннісних орієнтаціях, реалізацію домінуючих цінностей у рисах способу життя та картини світу, перетворення всіх їх у систему образів ідентичності певної спільноти.

Так, питання про національну ідентичність ставлять і розв’язують у геополітичних спрямуваннях політики та економіки, у пріоритетах соціального та культурного розвитку кожної країни. На думку деяких авторів, питання про самоідентичність адресоване швидше нашій сучасності, а не усталеним традиціям. Наша ідентичність визначена вибором, який ми робимо сьогодні [4, 147].

Однак сутність національного життя визначається передовсім збереженням культурної спадщини народу. А це зумовлює збереження усталених, традиційних форм існування суспільства. Звісно, це означає не повернення до первісних форм, а скоріше збереження національної культури: самобутності, самоідентичності українського народу.

Відчуття національної ідентичності в межах національного буття робить кожен народ своєрідною частинкою універсуму. Водночас воно допомагає особистості формувати, самовизначити себе і відчувати свою особливість у цьому бурхливому, мінливому світі. В такому сенсі виступає ментальність, що відображає національний характер, мислення, відчуття, настрої і переживання народу. Прояв ментального – це не особистісний вибір, це – факт, ідейно-світоглядне обґрунтування національного буття народу.

Дослідження специфіки, національних особливостей, традицій українського народу в історіософській думці має яскраве вираження у світоглядній ментальності. Вона визначає насамперед власне українське бачення світу, а

СВІТОГЛЯДНА МОДЕЛЬ НАРОДНОЇ ОБРЯДОВОСТІ ТА ЇЇ ПРОЯВ У МЕНТАЛЬНОМУ (НА ПРИКЛАДІ ЗАКАРПАТТЯ)

комплекс світоглядних ознак зумовлює визначеність духовного світу нації в контексті історії культури людства.

Таким чином, менталітет – це манера мислення, його склад, особливості, своєрідність, тобто це емоційні орієнтації, колективна психологія, спосіб мислення і людини, і, у даному випадку, нації. Менталітетом людина керується в усій своїй поведінці, відбиває імпульси і враження, що йдуть від зовнішнього світу, і перетворює їх на дані свого внутрішнього досвіду [3, 75]. Ментальність етносу, нації – це внутрішній світ кожного і всіх, світ чуттів, морально-етичних настанов, емоціональних та інтелектуальних рівнів. Це світло душі і духу, душевний склад, справжні цінності буття.

Можна визначити цей феномен і дещо по-іншому: менталітет є психічним складом розуму, душевним складом, напрямком думок, способом думок або характером роздумів, духовним світом, які відрізняють його з-поміж інших народів. Іншими словами – це душа, серце і розум народу.

Ментальність українського народу формувалась під впливом складних історичних умов. Розташування між Сходом і Заходом, тривале бездержавне існування, розчленованість народу у минулому здебільшого визначили український менталітет. Основну роль відіграло геополітичне розташування України на перехресті історичних шляхів зі Сходу на Захід і з Півночі на Південь. Ця обставина зумовила химерне поєднання у світогляді українців західної (активно-раціоналістичної, індивідуалістичної, матеріалістичної) та східної (пасивно-споглядальної, спрямованої на вищі істини) ментальності.

Кожний культурний добі притаманні граничні світоглядні домінанти, що утворюють кістяк моделі менталітету нації. Головні концептуальні поняття та уявлення народу формуються в процесі практичної діяльності, на ґрунті його власного досвіду і традицій, успадкованих від попередніх поколінь.

Якщо світ розуміють як феномен діяльний, особливо взятий в його соціальних і духовних аспектах; якщо сутність людини вбачають в її активності і відносній незалежності від світу; якщо, нарешті, буття світу і людини не мислять поза процесом їх активної взаємодії, то можна говорити про діяльність як спосіб утвердження буття людини у світі, про діяльність як домінанту ставлення до світу і, відповідно, утворення менталітету [3, 77].

Усередині відношення “людина – світ” будується певна умовна шкала, що поєднує духовно-тілесне самовизначення людини у світі

та повне заперечення особистої певності. Отже, світоглядними детермінантами тут можуть виступати діяльність, активність та споглядання, недіяння. Вони своєю чергою відіграють роль орієнтирів ставлення до світу, у напрямку яких і відбувається утворення менталітету [3, 78].

Таким чином, мірило стійкості українського етносу, його реальна цілісність як динамічної саморегульованої системи, визначалось не державою, не ідеологією, не чисельністю народу, а міцністю збереження господарсько-культурних і побутових традицій, силою зв'язку поколінь і точністю передачі досвіду предків своїм нащадкам. Саме традиційна система внутрішніх зв'язків між людьми, між поколіннями зберегла українців як народ.

У наші дні проблема національного менталітету стає все більш актуальною. Розбудова української державності нагально вимагає глибокого та об'єктивного вивчення особливостей нашого народу. А знання базових рис конкретної нації виконують прогностичну функцію, дозволяють, придивившись глибше до себе, зазирнути у майбутнє, адаптуватися до нього.

На сучасному етапі українська ментальність стала об'єктом дослідження багатьох вчених, зокрема, І. Грабовської, І. Лисого, А. Швецової та ін. Деякі дослідники (М. Гончаренко, О. Забужко) говорять про взаємовплив національної ментальності та народної творчості. Про це писав ще М. Драгоманов, настійною думкою якого була необхідність пізнання нації через її культуру, літературу, усну народну творчість. Так, головним завданням у сучасному суспільстві є віднайти себе через мову і рід. Однак, на жаль, сучасні реалії свідчать про знецінення культурних цінностей та традицій, яке з часом може призвести до втрати самобутності і стандартизації людського буття.

При аналізі ментальності тієї чи іншої нації важливим є розгляд синхронного та діахронного аспектів. Діахронний передбачає історичне дослідження: воно має на меті показ історії, тобто зміни у часі. Оскільки спільнота є зв'язаним цілим, вона потребує розгляду як структурна єдність, що ставить перед дослідниками проблеми синхронного аналізу системи.

Синхронне дослідження соціально-культурної системи не суперечить історичному підходу, а скоріше доповнює його, оскільки синхронний аналіз відображає загальнокультурне співіснування різних культурних форм, наприклад, типи менталітету окремих культурних регіонів. Тому тип ментальності нації, зберігаючи свій зміст

СВІТОГЛЯДНА МОДЕЛЬ НАРОДНОЇ ОБРЯДОВОСТІ ТА ЇЇ ПРОЯВ У МЕНТАЛЬНОМУ (НА ПРИКЛАДІ ЗАКАРПАТТЯ)

і будучи монолітним шаром, розпадається на ряд окремих утворень, що мають власну діахронну традицію.

Цікавим у цьому сенсі є Закарпаття, що розвивалось поза основним масивом українських етнографічних земель. Особлива ментальність та проблеми, породжені поліетнічністю і прикордонним статусом, зумовили специфіку ідентифікації регіону. Певні етнічні групи мають локальну свідомість. На етнокультурну домінанту регіону впливає низка економічних факторів – міграція трудових ресурсів, однобічний розвиток аграрного сектора тощо.

Останнім часом проблема ментальності набирає широкого розголосу і серед дослідників культури, звичаїв і традицій Закарпаття. Серед них відомі М. Тиводар, О. Гаврош, С. Міпряєва, І. Сенько та інші.

Говорити про збірну ментальність, властиву всім мозаїчним складовим українців Закарпаття (гуцулам, бойкам, лемкам і долнянам), доволі складно. Однак свого часу деякі дослідники Закарпаття, такі, як О. Духнович, О. Бонкало, Ф. Потушняк, Й. Шелепець визначили ряд характеристик закарпатської ментальності. Це архаїчно-сентиментальна вдача, замріяність, наївна чесність, схильність підтримувати тих, хто краще зіграє на його почуттях, богобоязкість, гордість за своє етнічне “я”, свою культуру, смиренність, працьовитість, законослухняність, повага до влади [5].

Ці загальні риси по-різному проявляються у гуцулів, бойків, лемків та долинян. Згадувані дослідники відзначають таку різницю: гуцули – аристократи гір, активні, заповзяті, настирливі, працьовиті, невибагливі, люблять свій край і свою рідню, сміливі, не бояться смерті, індивідуалісти, наївні і довірливі. Натомість бойки – доброзичливі, надійні, послужливі, скромні, демократичні, схильні до бійок і запальні, працьовиті, але не напружуються. За характером вони пасивніші, ніж гуцули, легко примиряються зі своєю долею.

Лемки мають холодний жорсткий погляд, мляву і непевну ходу, самолюбиві, не такі послужливі, як бойки, працьовиті, швидко полонізуються і словакізуються. Долиняни – нерішучі, бо ще не мають остаточної думки про свою належність до угорців, перейняли від мадярів багато з матеріальної і духовної культури, охоче пристосовуються до угорської культури, релігійні, працьовиті, законослухняні, ставляться до угорців як до панів.

Отже, розбіжності у цих груп українців Закарпаття дуже помітні, однак це не заважає їм співіснувати на одній етнічній території. Отже,

говорити про якусь цілісну лінію закарпатсько менталітету є складно, однак ці риси тісно вплітаються у загальноукраїнський контекст.

Особливості ментальності українців мають яскравий вияв у традиційно-побутовій системі. Українська сім'я відіграє значну роль у формуванні українського характеру та менталітету, оскільки йде мова про вплив родинного життя, сім'ї на формування рис національного характеру [1, 73].

Специфіка української сім'ї дістала відображення в особливостях української національної психології. Тут передусім домінує жінка. Це віддзеркалюється у фольклорі, традиціях, звичаях та обрядовості українців Закарпаття. Для прикладу, можна назвати ряд обрядів, в яких головна роль відводиться жінці (співання традиційних латканок у фольклорі, обряд гадання на Андрія; у весільному обряді танець молодої (“меньоссонь”), що символізував прощання з дівочтвом, а також зняття фати, яке проводить мати жениха: тим самим вона, як головна, приймає невістку до сім'ї; роль плакальниці та омивання тіла покійника у поховальному обряді тощо).

Отже, можемо говорити про перевагу жіночого елементу в українській національній психології, про жіноче начало в українському національному характері. З цим пов'язаний вияв почуттів та емоцій, що, зокрема, відбилось у фольклорній лексиці. Витримана вдача, елегантність, ніжність і схильність до рефлексії – ці риси сприяли також збереженню родинних і родових груп, приятелювання і побратимства, а відтак створили міцну родинно-побутову традицію.

Для української ментальності особливо символічним є те, що хліб і жіноче начало в структурі її цінностей ототожнювалися: жінка увінчувала результати хліборобської праці, випікаючи хліб для родини; вона ж була і єдиною розпорядницею сімейних обрядів, головним атрибутом яких ставав виготовлений нею хліб (весільний коровай, яким мати частує наречених). Таким чином, хліб набував для українців сакрального значення, а крім того – головної цінності при визначенні етичних, звичаєвих, а часто естетичних норм.

Взагалі, народна матеріальна культура українців просякнута ідеєю звеличування хліба: культ хліба в українців відігравав особливу роль, розкриваючись у обрядово-ритуальній сфері та світоглядних уявленнях. Обрядовий хліб є головним атрибутом усієї обрядовості і насамперед пов'язаний з життєвими циклами людини – від її народження до смерті. Так,

СВІТОГЛЯДНА МОДЕЛЬ НАРОДНОЇ ОБРЯДОВОСТІ ТА ЇЇ ПРОЯВ У МЕНТАЛЬНОМУ (НА ПРИКЛАДІ ЗАКАРПАТТЯ)

найбільш символічного змісту він набуває у весільній обрядовості як символ родинного щастя та безперервності життя, адже весілля – це народження нової сім'ї і продовження в поколіннях.

Ще однією рисою ментальності українців є релігійність. Вона – головна складова світогляду всіх слов'янських народів [1, 87]. Релігійність яскраво проявляється в обрядовості Закарпаття як календарного (адже життя людей здебільшого пов'язане з аграрним виробництвом), так і родинно-побутового циклів. Основним виявом релігійності в обрядовості є чітке дотримання послідовності й атрибутики обрядів. Це стосується як обрядів народин, хрестин, весілля, так і поховального.

Проблема становлення до смерті та розуміння потойбічного світу є складовою частиною більш загальної проблеми ментальностей, соціально-психологічних установок, способів сприйняття світу. Ментальність виражає повсякденний устрій колективної свідомості. Ідеї на рівні ментальностей – це не духовні конструкції, породжені індивідуальною свідомістю, а перш за все сприйняття ідей певним соціальним оточенням, яке поступово несвідомо видозмінює їх.

У ментальності розкривається те, що в даній історичній епосі не мало за мету розкривати. Із розвитком людства коло знань про людину, її уявлення та почуття, вірування та страхи, поведінка та життєві цінності, включаючи самооцінку, розширюються. Таким чином, через ментальність народ на мові символів, атрибутів, жестів, ритуалів, звичаїв, вірувань може донести частинку свого духовного універсуму. В цій особливості ментальності зберігається її велика пізнавальна цінність.

Специфічними рисами українського менталітету є “кордоцентризм”, індивідуальний підхід до тлумачення реальності та антеїзм (злитість людини з природою). На основі “кордоцентричності” українця формується ідилічне уявлення про нього як побожну, сентиментальну та м'яку людину. Спостерігається переакцентація питомого “кордоцентризму”, спрямування ментальної стихії емоційної напруги в доцільний дисциплінований потік.

Зі всіх змін інваріантним залишається архетип природи в ментальності українців. Вона уявляється не як храм чи безодня, а як родове начало, материнське лоно. Для українця характерна заглибленість у природу, нерозривність мікро- та макрокосмосу [5]. В гірській місцевості спостерігається особливе ставлення до землі та домашніх тварин.

Чуттєве сприйняття навколишнього світу

особливо притаманне українській жінці, і саме здатність до створення психологічно гармонійного середовища стає основою збереження роду і тієї стабілізуючої ролі, яку відіграє саме жінка в українській родині.

Отже, втілені такі провідні особливості української світоглядно-філософської ментальності, як “кордоцентризм”, індивідуалізм з прийняття та антеїзм. Власне національні риси характеру (ліризм, м'якість, доброзичливість), що більше притаманні жіночим образам, формують в українців певне світобачення, світовідчуття та світорозуміння, яке вирізняє його з-поміж інших етносів.

Традиційні риси менталітету українців протягом останніх років державності супроводжуються і новаціями, зокрема, такими, як очищення від рудиментів тоталітаризму, посткомуністичної ідеології, радянського світовідчуття, малоросійства та ін. Оскільки історично так склалося, що Закарпаття лежить на перехресті світових цивілізацій і об'єднує в собі різні етнічні та регіональні субкультури, на думку деяких авторів (С. Хантінгтон), це може спричинити конфлікт культур.

Однак реалії засвідчують, що Закарпаття, будучи перехрестям культур, мов і традицій, демонструє приклад моделі взаємодії західної і східної субкультур у межах одного регіону. Межуючи з Угорщиною, Словаччиною, Польщею, Румунією, Закарпаття синтезує східні і західні традиції. Особливість регіону в тому, що на стику двох цивілізацій “прогресуючий прагматизм Заходу” при взаємодії з культурою східних слов'ян утворюють там особливу буферну зону, яка демонструє шлях до співробітництва, взаємовпливу та взаємозбагачення націй, релігій і культур. Саме там спостерігається мирне співіснування етносів з титульною нацією, оскільки регіон відрізняється специфічними транскордонними умовами, які накладають свій відбиток і на культурно-лінгвістичну ситуацію.

Висновки. Зі сказаного, можемо зробити висновок, що географічна і геополітична замкнутість Закарпаття (з одного боку Карпати, з інших – кордони чотирьох держав), взаємовпливи культур привели до утворення специфічного регіону з властивою йому ментальністю та світосприйняттям. Серед характерних рис закарпатської ментальності можна назвати: певний консерватизм, відсутність радикалізму як у думках, так і в діях; національна толерантність; відносна політична пасивність; релігійна терпимість тощо. Іншими словами, для закарпатців характерна налаштованість на

РИНОК ЦІННИХ ПАПЕРІВ УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

мирне співіснування з позиції взаємного невтручання в життя та інтереси соціальних груп, які різняться за національними, релігійними, соціальними, територіальними, історичними та іншими ознаками.

У наші дні досягнути ментальність можна лише у тісному зв'язку зі світобаченням народу, оскільки будь-які спроби перетворення свідомості, що не відповідає способу мислення тої чи іншої нації, можуть бути відкинуті чи заблоковані. Якщо ж шляхи реформування суспільства визначені з урахуванням національної ментальності та гармоніюють з нею, тоді виникають можливості як для динамічного й ефективного розвитку всього соціуму, так і для максимально повної самореалізації окремих індивідів [2, 155].

Таким чином, досягнення гармонії між людьми може відбутися через звернення до традиційних форм існування, усвідомлення своєї самотності та ідентичності через збереження багатвікових

звичаїв, традицій та обрядів українського народу. Саме такий шлях може привести нас до відновлення національної ментальності, а відтак гарантувати успішний розвиток країни у майбутньому.

1. Гнатенко П.І. *Український національний характер*. – К.: "ДОК - К", 1997. – 116 с.

2. Дубенецький Е. *Осягнути національну ментальність* //Березіль. – 1996. – №1 – 2. – С. 152 – 155.

3. Поплавська Г. *Особливості національного менталітету та побудова правової держави в Україні*. //Філософська думка. – 2004. – № 1. – С. 73 – 91.

4. Пролєєв С. *Національне буття: тотальність культури та альтернатива побуту*. //Філософська думка. – 2002. – № 6. – С. 135 – 151.

5. Тиводар М.П. *Закарпаття: народознавчі роздуми*. – Ужгород: Карпати, 1995. – 208 с.

Віра Возницька, аспірант

Львівської державної фінансової академії

РИНОК ЦІННИХ ПАПЕРІВ УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

У статті розглядаються проблеми функціонування та перспективи розвитку вітчизняного ринку цінних паперів.

Постановка проблеми. Швидкий та ефективний економічний розвиток країни неможливий без одного з його найважливіших сегментів – розвинутого фондового ринку, що успішно функціонує. Досвід зарубіжних економічно розвинених країн показує, що саме державні цінні папери є найбільш надійним та ліквідним видом капіталовкладень, що є привабливим як для юридичних, так і для фізичних осіб. Тому держава повинна дбати про розвиток цього стратегічно важливого ринкового сегменту та усвідомлювати, що політика держави на ринку цінних паперів є невід'ємною частиною її фінансової політики і повинна викликати довіру як інвесторів, так і суспільства в цілому.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми функціонування ринку цінних паперів висвітлені в працях зарубіжних вчених – М. Бейлі, А. Лайнера, У. Викри, Ф. Джонсона, та їх вітчизняних колег – О. Барановського, О. Гаврилюка, І. Лютого, В. Мигашко [7].

Виклад основного матеріалу. Ефективність функціонування ринку цінних паперів перш за все залежить від мікро- та макросередовища, адже його основна функція – акумулювання грошових коштів для фінансового забезпечення активної підприємницької діяльності. Вітчизняний ринок цінних паперів виник у результаті приватизаційних процесів, де не остання роль була відведена державному регулюванню. Цікаво, що при його становленні домінуючий вплив мали наступні фактори – проведення пенсійної реформи, грошової та масової приватизації, і вплив цих чинників робить неможливим успішну діяльність фондового ринку через ігнорування хоча б одного з них. Нижче наведено форми та сформульовано мету регулювання державою однієї з найважливіших складових фінансового ринку країни – ринку цінних паперів.

Державне регулювання ринку цінних паперів в Україні включає у себе як нормативно-правові основи діяльності, так і регулювання та визначення правил випуску, обсягу та обігу цінних